

Наш земляк — Ілля Мечников

До 170-річчя від дня народження

До уваги читачів «ЛУ» пропонується матеріал про нашого земляка Іллю Мечникова (1845–1916), лауреата Нобелівської премії з фізіології та медицини (1908). У 2015–2016 роках світова медична спільнота вшановує його як одного з найвизначніших «російських вчених». Народившись в Україні, І. Мечников отримує освіту у Харківському університеті, у 1868 р., в 23 роки, захищає докторську дисертацію в Петербурзькому університеті, а в 25 років стає професором університету в Одесі. Далі — робота в інших містах України та за кордоном, але вже у 1887 р. він вимушений покинути Російську імперію назавжди. Про причини такого кроку він, уже Нобелівський лауреат, розповів у статті, датованій 1909 р. Правдою є те, що Харків, Одеса і Полтава справді тоді були у складі Російської імперії, як правдивим є і той факт, що, зважаючи на значні наукові досягнення І. Мечникова за кордоном, у 1902 р. він був обраний почесним членом Петербурзької академії наук.

Засновник геронтології

Мечникова можна закономірно вважати одним із найбільш ранніх та авторитетних дослідників у царині геронтології, чи дослідження життя в основі значної частини наукових дискусій з проблеми старіння та довголіття, від їх початку та до наших днів. Мечников, зрозуміло, відомий як один із найомітніших імунологів та мікробіологів, як заступник директора Інституту Пастера в Парижі, як лауреат Нобелівської премії з фізіології та медицини 1908 року за відкриття фагоцитозу, що стало визначальним внеском у розвиток клітинної теорії імунітету. Однак, його можна по праву вважати «батьком» геронтології — дисципліни, для якої він уперше запропонував назву.

Як термін «геронтологія» (наукове вивчення старіння), так і термін «танатологія» (наукове вивчення смерті) були вперше запропоновані ним у книзі «Етюди про природу людини» (1903) і стали провідниками заснування цих наукових дисциплін. До наших днів Мечников зберігає надзвичайно високу наукову репутацію у цілому світі.

Однією з найбільш ранніх його робіт, присвячених цій темі, була стаття «La Dégénérescence sénile» (старече переродження), надрукована 1897 року в Парижі. Однак сам Мечников притримувався початок публічного обговорення своїх досліджень старіння та довголіття до доповіді, яку він зробив 22 квітня 1901 р. в Англії, на з'їзді Манчестерського літературно-філософського товариства. Саме там, за його словами, він «виклав програму дослідження з метою розв'язати питання про старіння, яке здавалося майже непереможним».

У пошуках оптимістичного світогляду

Мечников неодноразово визнавав, що він не був оптимістом. Стартівні умови для його наукової кар'єри в Російській імперії були не дуже сприятливими. Він народився у 1845 році у мальовничому селі Іванівці на Харківщині і ріс у невеликому маєтку батьків у Панашичівці (нині — Мечникове Дворіанського району Харківської області). У 1856 році Ілля вступив до другого класу Другої чоловічої гімназії Харкова. Перше самостійне наукове дослідження — «Про стебнирку сувоїка» — Мечников опублікував у Німеччині в 18-річному віці, коли він був студентом першого курсу Харківського університету.

У Харкові сім'я Мечникових мешкала по вулиці Різдвавній (голом — Енгельса), і (бувнич) зберігав до нашого часу). Його мати, в дівоцтві Емілія Невахович, походила з єврейської родини (донька Лева Неваховича, відомого письменника, який прийняв протестантизм). Батько, Ілля Іванович Мечников, був відставним збіднілим офіцером Імперської

гвардії, походив із волоського боярського роду Спетару.

Більшу частину сагагу Емілії, за переказами, її чоловік програв у карти. Наукової кар'єри могло б і не бути. Однак, мати Емілія досить чимало зусиль, щоб її сини стали вченими світового рівня (Лев Мечников, брат Іллі Мечникова, став відомим географом та соціологом).

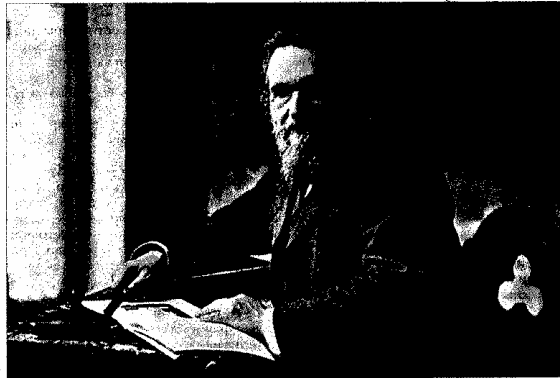
У 1864 році (в 19 років) І. Мечников закінчив із відзнакою природничо-математичний факультет Харківського університету. Подальше дослідження морської фауни та ембріології в Німеччині та Італії для Іллі Мечникова стали можливими завдяки стипендії в 1 600 руб., яку він отримав за рекомендацією хірурга Миколи Пірогова (1810–1881). Це надало унікальну можливість для початку кар'єри талановитій людині з досить несприятливими соціально-економічними даними. За кордоном (1864–1867) він працював у Лесені, Геттінгені та Мюнхені. Захистив магістерську дисертацію на тему: «Історія ембріонального розвитку Sepolia» (1867) і докторську дисертацію на тему: «Історія розвитку Nebalia» (1868) в Петербурзькому університеті.

1870 року (у 25 років) Мечников обійняв посаду професора зоології в Одеському університеті. Він займав цю посаду до 1882 р., допоки не зміщений був під впливом студентських збурень та реакційної політики університетських керівників, яка йшла услід за збиством царя Олександра II (15 березня 1881 р.).

Через нестачу засобів існування, Мечников готовий був уже прийняти посаду земського ентомолога у Палтвіні, але друкуючи невдалою спадку його другої дружини Ольги отримав можливість провадити незалежні дослідження з порівняльної ембріології в Мессині, в Італії, де у 1882 р. зробив найважливіше своє відкриття — явище фагоцитозу, «пожирання» клітинами чужорідних тіл. Внаслідок перебування в Мессині Мечников, за його словами, «за зоолога мусив перетворитися на патолога та бактеріолога».

Після повернення в Україну протягом двох років він вів боротьбу за існування як незалежний дослідник, у лабораторії, яку він облаштував у власній квартирі. Коли й ця ініціатива не увінчалася успіхом, Мечников створив бактеріологічну старцію в Одесі для виробництва вакцин Пастера проти сказу, сибірської виразки тощо. Але незалежна бюрократична таганщина, реалії переслідування з боку місцевої влади, безперервні намішки в пресі і з боку місцевих медичних гільдій зробили його роботу нестерпною. Мечников просить покровительства Луї Пастера, який радо надав у його розпорядження відділ поїно створеного Інституту Пастера, який став оселею Мечникова до кінця його днів.

Особисте життя Мечникова також було доволі бурхливим. Він був одруженим двічі, хоча і не мав дітей. Після смерті першої дружини Людмили Федо-

рович від туберкульозу у квітні 1873 р. Мечников здійснив свою першу спробу самогубства, прийняв велику дозу опію. Після зараження його другою дружиною Ольгою Білокопитовою черевним тифом він робить іще одну спробу — шляхом введення собі бацил поворотного тифу. На диво, після цієї спроби його в цілому слабке здоров'я, особливо зір, радикально покращилися. До кінця своєї наукової кар'єри Мечников любив наставляти себе і своїх колег надмірними дозами потенційно небезпечних сироваток.

Життєтвердна фаза

Поліпшилися здоров'я дружини і своє, зміцнивши свою наукову репутацію, знайшовши фінансову безпеку і продуктивну

атмосферу співробітництва в Інституті Пастера, Мечников увійшов, за власним визначенням, в «оптимістичну», або «життєтвердну», фазу життя, що безпосередньо спонукало його до вивчення старіння та методів подовження життя.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. Франція стала життєдайним ґрунтом для науки про довголіття в цілому і для роботи Мечникова зокрема. Після франко-прусської війни 1870 року в Франції запанувала тривалий період миру та процвітання. Саме в такому інтелектуальному та соціальному середовищі Мечников, скоріш за все, почувався як у себе вдома, де його робота могла бути найбільш плідною.

Мечников залишався у тілому зв'язку з провідними російськими інтелектуалами (зокрема, з Левом Толстим, чия «Смерть Івана Ілліча» (1886) була навіяна жахливою смертю старшого брата Мечникова), однак у статті «Рассказ о том, как и почему я поселился за границей» (1909) він прояснив причини, через які поїхав за кордон. На епідеміологічній станції його робота постійно зупинялася через бюрократичні перешкоди, несправедливий, надмірний контроль державних ревізорів, нерозуміння і протидії медичного істеблішменту та преси. Він не міг продовжувати роботу в університеті, частково через політичні «заворуження», середовище студентів, що порушували нормальний перебіг занять, подекуди через політичні репресії університетської влади. Він не міг терпіти обману та зради з боку наукових колег. Друга причина полягала в російському анти-семітизмі.

Ситуація в Парижі була куди більш сприятливою: «У Парижі, таким чином, мога здійснитися мета наукової роботи поза будь-якою політичною чи якоюсь іншою громадською діяльністю. У Росії ж перешкоди, які йдуть зверху, знизу збоку, зробили подібну мрію нездійсненною».

У Парижі Мечников продовжує брати участь у політичних та ідеологічних де-

батах, але там, на відміну від Російської імперії, вони не заважали його дослідженням. Варго наголосити, що й критично російського наукового істеблішменту. Мечников дозволив собі тільки у Франції. Живучи в Російській імперії, він не міг відкрито виступати проти режиму. Живучи у Франції, Мечников став російським дисидентом і французьким патріотом.

Конкурентні течії

У передмові до другого видання книги «Сорок років пошуку раціонального світогляду» (1914) Мечников перелічує деякі, як він відчував, конкурентні ідеологічні та громадські тенденції, що істцілювалися. Він описав «повсюдну протидію науковому

Він описав «повсюдну протидію науковому світогляду», яка делал відчутніше давала про себе знати. Він погоджувався з думкою сучасних йому французьких письменників, що після пид колективним ісеваційним Агазон, про те, що «культ спорту» поступово витісняє «культ науки та мистецтва», «у той час як недавня мода була мозковою, теперішня зробилася м'язовою».

Мечников запропонував альтернативу — науковий пошук шляхів подовження життя. Найбільше непаства на землі залежить від того, що люди не досягають тієї межі і помірають передчасно: У цьому і криється основа усіх моральних вчинків... Важко допустити, щоб у більш чи менш віддаленому майбутньому наука не впоралася з завданням і не вирішила б питання про подовження людського життя до бажаної межі і про усунення інших дистгармоній людської природи.

Через п'ять місяців після написання цих слів, 28 червня 1914 року, розпочалася Перша світова війна. Оптимістичні надії Мечникова були розбиті, у той час як його поховання справдилися надмір. Мільйони людей загинули в боях, із чималою допомогою науки і техніки. Усе ж Мечников зберіг віру у подовження життя до кінця. Навіть напередодні своєї смерті він шукав фактори, що впливають на довголіття, аналізував спадкові компоненти та роль (вищу) середовища на «правильний спосіб життя» (ортобіоз) і відповідність власного життя цьому способу.

Матеріал підготували Є. БУКЕТ, О. ПУГАЧ

(Стаття підготовлена на основі життєпису публікацій до вченого І. Мечникова і на основі передмови І. Стамблера «І. І. Мечников — основоположник науки про довголіття і один из основоположників сучасної медицини» є часть 170-летия // Ученая геронтология 2015. Т. 28. № 2. С. 207–217 (Стокгольм-Петербург). Кримінологія — доктор біологічних наук Казіков В., Москва, РАН.)